

TIP TARİHİ ARAŞTIRMALARI

HISTORY OF MEDICINE STUDIES

16

İSTANBUL 2009

16
TIP TARİHİ
ARASTIRMALARI

HISTORY OF MEDICINE STUDIES

16

TIP TARİHİ

ARAŞTIRMALARI

HISTORY OF MEDICINE STUDIES

EDİTÖRLER

Prof. Dr. H. Hüsrev HATEMİ - Prof. Dr. Aykut KAZANCIGİL

İSTANBUL
2009

TIP TARİHİ ARAŞTIRMALARI: 16

YÜCE

reklam/yayım/dağıtım a.ş.

tarafından yayıma hazırlanmıştır.

ISSN 1301-1321

Ekim 2009

Yayına Hazırlayan: Ayhan Vergili

Kapak: *Kitâbü'l-Haşâyîş*,
Süleymaniye Ktp.,
Ayasofya, nr. 3748
vr. 277^a *Kitâbü'l-*
Haşâyîş, TSMK,
Revan, nr. 1638,
vr. 407^b
Discorides'in
ünlü kitabının çevirisi

YÜCE

reklam/yayım/dağıtım a.ş.

Nato Caddesi, No: 23, Kat: 3,
Seyrantepe 34418 İSTANBUL

TELEFON : (0212) 279 10 26 (PBX)
TELEFAKS : (0212) 279 18 64
E-MAIL : abone@literaturtr.web.tr

ISSN: 1301 - 1321

özgün adı	: tıp tarihi araştırmaları
editör	: prof. dr. hüsrêv hâtemi prof. dr. aykut kazancıgil
düzenleme	: yüce reklam a.ş.
baskı	: çevik matbası
cilt	: savaş ciltevi

İÇİNDEKİLER

PROF. DR. HÜSREV HATEMİ PROF. DR. AYKUT KAZANCIGİL	Sunuş.....5
PROF. DR. AYKUT KAZANCIGİL	Einstein'dan İsmet İnönü'ye Bir Mektup.....13-14
PROF. DR. AYTEN ALTINTAŞ	Belgeler Işığında Amasya Darüşşifası - Amasya Darüşşifasının 700.Yılı Dolayısıyla.....15-31
YRD. DOÇ. DR. MUSTAFA KARATEPE - PROF. DR. ALİ İHSAN BOZKURT - YRD. DOÇ. DR. BÜLENT ÖZDEMİR	Dr. Şakir Saraçoğlu'na Göre Cumhuriyetin İlk Yıllarında Denizli'nin Sağlık Durumu.....32-34
AYŞE EVEREST - A. ATA ÖZÇİMEN	Anamur Yaylalarında Yetişen Bitkilerin Kanser Tedavisinde Değerlendirilebilmesi Üzerine Bir Etnobotanik Çalışma.....35-47
PROF. DR. GÜLBİN ÖZÇELİKAY	Dent de Lion (Arslanışi, Hindiba) Bitkisinin Tarih Boyunca ve Günümüzde Kullanımına Örnekler.....48-53
ALPARSLAN SANTUR	Bazı Söylencelerde Halk Hekimliği İle İlgili İnanışlar.....54-62
ARAŞ. GÖR. EBRU ALPARSLAN	Bitkilerle Tedavi ve Isırgan Otu'nun Çeşitli Hastalık Tedavilerinde Kullanılması.....63-65
ARAŞ. GÖR. EBRU ALPARSLAN	Akdeniz Bölgesi'nden Gelen Bir Şifa Kaynağı: Keçi Boynuzu.....66-68
MEHMET AĞIRGAN	Hatay - Erzin İçmesi ve Kaplıcası.....69-75
DR. GÜLTEN DİNÇ	Gazeteci Yazar Dr. Şükrü Kâmil Talimcioğlu (1870-1946).....76-79
PROF. DR. İSMAİL YAKIT	Şair Tabib Abdülhakim Hikmet'in Alkolizm Üzerine Bir Manzûmesi.....80-90
ÖĞR. GÖR. NİLÜFER GÖKÇE	Osmanlılar Döneminde Edirne Cezaevi Hastanesinden Belediye Hastanesine Gönderilen Hastalarla İlgili Bir Belge.....91-94
YRD. DOÇ. DR. ERCAN HAYTOĞLU	Kuva-yı Milliye Döneminde Denizli'de Sağlık Kurumları ve Faaliyetleri.....95-101
MEHMET ÇANLI	Trakya'nın Yunan İşgalinden Tahliyesi Sonrasında Kızılay'ın Buradaki Sağlık Hizmetleri (1922-1924).....102-109
DR. MEVLUT YAPRAK	Sabahattin Ali'nin Eserlerindeki Doktorlar.....110-113

KUVA-YI MİLLİYE DÖNEMİNDE DENİZLİ'DE SAĞLIK KURUMLARI VE FAALİYETLERİ

*Yard.Doç.Dr.Ercan HAYTOĞLU**

SUMMARY

MEDICAL ESTABLISHMENTS AND THEIR ACTIVITIES IN DENİZLİ IN KUVA-YI MİLLİYE PERIOD

While medical works in Denizli were carried on locally with present possibilities, the movement of Kuva-yı Milliye put Denizli into motion. It was an important step in this field that the National Committee of Denizli started to care about the medical works. With the formation of the Congress of Nazilli Central Committee, there are important decisions that were taken about handling of medical works in the region. It is known that these decisions influenced the life in Denizli and achieving knowledge about medical politics of the period.

In Kuva-yı Milliye period, in accordance with the requirement new hospitals were opened and in medical establishments and in their functioning naturally there had been the influence and the stress of doctors. After the formation of Kuva-yı Milliye, there had been effective activities of hospitals established with the aids and pioneering of National Committee of Denizli.

In the period of National Struggle, the steps and the developments in the field of health had been crucially important for the existence of the front-line.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin I.Dünya Savaşı'ndan çıkışını sağlayan Mondros Mütarekesi savaşı bitirmekle birlikte barışı getirebilecek bir ateşkes olmamıştır. İşgallerin başlamasına zemin hazırlayan mütarekenin ardından barışı sağlamaya yönelik Paris Barış Konferansı'nda alınması ümit edilen kararlar ise beklentileri boşa çıkarmıştır. Osmanlı Devleti'ne ait toprakların savaşın galibi olan İtilaf Devletleri ve Yunanistan tarafından paylaşılmasına zemin hazırlanmıştır. Özellikle Batı Anadolu Bölgesi'nin bir taraftan Yunanistan'a bırakılması endişeleri artırırken diğer taraftan milli cemiyetler kurulması yolunda adım atılmasını da cesaretlendirmiştir. İstanbul'da İzmir'de birçok milli cemiyet kurulmuştur.

İzmir'in işgaline yönelik adımlar atılması İzmir Vilayeti'nin merkezi olan İzmir'de hareketlenmeye yol açmış, İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti ile işbirliği yapan İzmir Valisi Nurettin Paşa'nın girişimleri ile 17 Mart 1919'da İzmir'de bir kongre toplanmıştır. Kongrede, Yunanlılara karşı nasıl bir siyaset izleneceği ve İzmir'in işgali yönünde yapılacak bir girişime karşı nasıl bir tavır alınacağı belirlenmeye çalışılmıştır².

Denizli bu gelişmelere ilgisiz kalmayıp, direniş gösterilmesi konusunda Yunan işgaline yönelik haberlerin alınmasından itibaren bir kararlılık ortaya koymuştur. Denizli'de tepkiler işgalin başladığı 15 Mayıs 1919'da artan bir şekilde yükselmeye devam etmiştir. Denizli'de bulunan 57. Tümen'e bağlı 57. Topçu Alay Komutanı Binbaşı İsmail

*Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ehayt@pau.edu.tr.

Hakkı Bey'in, Yunan kuvvetlerinin Denizli'yi de işgal edebileceği düşüncesiyle Müftü Ahmet Hulusi Efendi'yle birlikte hareket etmeye başlaması Kuva-yı Milliye'nin kurulmasını kaçınılmaz kılmıştır⁴.

Denizli'de Yunan işgallerinin genişlemesiyle Aydın ve Nazilli ile işbirliği yapılarak halktan ve silahlı çetelerden kuvvet oluşturulması yönünde harekete geçilmiştir⁵. Bu çabalar Aydın'ın 27 Mayıs'ta işgal edilmesini önlememekle birlikte⁶ Aydın'ın işgali ile Aydın'daki vatanseverlerin Çine'ye çekilerek savunmaya geçmelerine neden olmuştur⁷.

Aydın'ın işgali ve bu işgalin Nazilli'ye doğru ilerlemesiyle Denizli'ye doğru bir göç başlamıştır. Denizliye gelen göçmenlerin beslenme ve barınmaları, Kuva-yı Milliye'yi oluşturma ve destekleme yönündeki çabalar bu dönemde büyük sıkıntılar yaşanmasını engelleyememiştir.

İzmir'in işgali sonrası Yunan kuvvetlerinin doğuya doğru hareketlenmesinin yol açtığı heyecan ile Denizli'de Redd-i İlhak Heyet-i Milliyesi kurulmuştur⁸. Denizli Redd-i İlhak hareketi, Tavas'ta, Çal'da, Çivril'de, Sarayköy'de, Buldan'da, Kadıköy (Babadag) de Redd-i İlhak hareketlerinin doğmasına örnek teşkil etmiştir⁹. Denizli'de bir direniş örgütü olarak kurulan "Reddi İlhak Heyeti Milliyesi" nin kurucuları arasında tabib Samanlızade Kazım Bey'de yer almıştır¹⁰.

Nazilli'nin işgali Sarayköy'de bir cephe oluşturulmasını zorunlu kılmış¹¹, ve önemi ne binaen birçok kuvvet ile bu cephe desteklenmeye çalışılmıştır. Burada toplanan kuvvetlere "Milli Menderes Müfrezesi" adı verilmiştir¹². Sarayköy'deki müfrezenin yeni kuvvetlerle takviye edilerek güçlenmesi ve Sarayköy köprüsünün tutulması sağlandıktan sonra Nazilli ve Aydın'dan Yunan işgal kuvvetlerinin çıkarılması için hazırlıklar yapılmaya başlanmıştır¹³.

SAĞLIK KURUMLARI VE FAALİYETLERİ

21 Haziran 1919'da Çine istikametinde çarpışmalar başladığı zaman, önce Çine'de Fırka Başhekimisi (Ser Tabip) Binbaşı Galip Bey'in çabası ile ve Çine Heyet-i Milliye'si-

¹ Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, Milli Mücadeleye Gidiş, Sabah Kitapları, C.5, İstanbul 1997, s.145. Bu kongreye 37 belediye başkanı ile 37 müftü olmak üzere 165 delege katılmıştır. Ali Sankoyuncu, *Milli Mücadele'de Din Adamları I*, (Ahmet Hulusi, Mehmet Rifat, Hacı Tevfik ve Abdurrahman Kamil Efendiler), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 1997, s.75.

² Veysi Akın, *Milli Mücadele'de Sarayköy*, Denizli 2001, s.10.

³ Sıtkı Aydın, *Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Hareketi*, Kültür Bakanlığı yayını, 3.Baskı, Ankara 2002, s.162-163.

⁴ Saim Türkman, "Kuva-yı Milliye'nin İşe İkmali ve Heyeti Temsiliyenin Kaynakları", Atatürk Yolu, Ankara Üniversitesi. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, Kasım 1998, Cilt:6, Sayı:22, s.201.

⁵ Ahmet Akif Tüten, *Milli Mücadelede Denizli*, Denizli Öğretmen Yardımlaşma Derneği Yayın No:1, İzmir 1949, s.11. Yusuf Ziya Bildirici, "Milli Mücadele'de Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi'nin Çalışmaları", Uluslar arası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, 6-7-8 Eylül 2006, Cilt 1, Denizli 2007, s.524.

⁶ Sabahattin Selek, *Milli Mücadele I*, Ulusal Kurtuluş Savaşı, Örgün yayınevi, 3.Baskı, İstanbul 2002, s.209, Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, TTK Yayını, 2.Baskı, Ankara 1988, s.48, Tarkan Tokar, *Kuva-yı Milliye ve Milli Mücadele'de Denizli*, Denizli Sanayi Odası yayını:3, Denizli (Basım tarihi verilmemiş), s.57.

⁷ Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Zeus kitabevi, İzmir 2005, s.128.

⁸ Tüten, *Milli Mücadelede Denizli*, s.12, Tokar, *Kuva-yı Milliye*, s.33, Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye*, s.49. Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayını, Ankara 1983, s.63, Akın, *Milli Mücadele'de ...*, s.14.

⁹ Veysi Akın, "Nazilli Cephesi'nde Sarayköy Müfrezesi", Milli Mücadele'de Nazilli Cephesi ve Önderleri, (Panel:16 Aralık 2005), Aydın Tarih Grubu Yayını:3, Editör: Mehmet Başaran, Aydın 2006, s.86.

¹⁰ Tokat, *Kuva-yı Milliye...*, s.17, Nuri Köstüklü, *Milli Mücadele'de Denizli, İsparta ve Burdur Sancakları*, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara 1999, s.66. Mustafa Kazım (Samanlızade) 1918'de Denizli Hükümet tabipliği görevine getirilmiş, İzmir'in işgal edilmesi üzerine Heyet-i Milliye'nin kurulmasında merkez idare heyeti üyesi olarak görev almıştır. *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM II.Dönem 1923-1927, Cilt III, TBMM Vakfı Yayınları, No:3, s.239-240, Mazhar Gerem Bey'de İzmir'in işgali üzerine Aydın'a gelerek Kuva-yı Milliye teşkilatının kuruluşuna katkı yapmıştır. *Türk Parlamento Tarihi*, Milli Mücadele ve TBMM I.Dönem 1919-1923, Cilt III, TBMM Vakfı Yayınları, No:6, s.134.

¹¹ Akın, *Milli Mücadelede...*, s.29, Veysi Akın, "Babadag (Kadıköy) ve Çevresinde Milli Mücadele", I. Babadağ Sempozyumu, (1-2-3 Aralık 1999), Pamukkale Üniversitesi, Denizli, s.464.

nin yardımlarıyla yararlıların tedavisi için bir hastane açılmıştır¹⁴. Başhekimliği görevine tabip Rifat Bey getirilmiştir. Ayrıca 57.Fırka Başhekimi İsmail Hakkı Bey, Kuvayı Milliye Başhekimi Aydın Sabri (Akın) ile Yüzbaşı Ziya, Mustafa Cemil ve Galip Beylerde kurulan bu hastanede görev almışlardır¹⁵.

Aydın muharebelerinin ardından Nazilli'de de Heyet-i Milliye'nin gayretleri ile bir hastane daha açılmıştır. Hastane başhekimliğini Nazilli Hükümet Tabibi Rifat Bey üzerine almıştır. 1919 yılı sonlarında ve 1920 yılı başında Kızılay'ın yardımı ulaşıp ve Nazilli hastanesi Hilal-i Ahmer Heyeti Sıhhiyesine verilmiştir. Başta Hilal-i Ahmer Başhekimi Ömer Lütfi Bey¹⁶ olmak üzere tabip Lebip Bey ve diğer tabipler hizmet vermişlerdir. Özellikle operatör Bürhanettin Bey'in yaralıların tedavisinde ve ameliyatlarında gösterdiği başarıların çok önemli etkileri olmuştur. Hilal-i Ahmer, Çine'deki hastane ve birkaç mevkide dispanser kurulmasını sağlamıştır. Bunlardan başka Balyanbolu'da, Köşk'te Alay merkezlerinde birer revir açılmıştır¹⁷.

Yunan kuvvetlerinin ilk işgallerinin ardından Nazilli'de alınan tedbirler ve atılan adımlar sayesinde ayrılmak zorunda kalmaları Aydın ile Denizli arasında fiili yakınlaşmayı sağlamıştır. Yunan kuvvetlerinin Nazilli'den çekilirken fırınları yıkmaları şehirde açlığa yol açınca Komiser Hamdi Bey, Denizli Mutasarrıfı ve Müftü Ahmet Hulusi Efendi'den aç olan Nazilli'ye ekmek ve un yetiştirilmesini istemiştir. Mutasarrıf Faik Bey, gereken şekilde un ve ekmekleri hazırlattıktan sonra, Muhasebeci Süleyman Bey, Keres-teci Ali Bey, Özel İdare Müdürü Hüseyin Bey, İstipli Mehmet Bey ile Nazilli'ye gitmek üzere yola çıkmışlardır. Un ve ekmekleri halka dağıtarak ertesi gün Denizli'ye geri dönen¹⁸ heyette yanına alabildiği ilaçlar ile tabip Kazım Bey'de bulunmuştur¹⁹.

Denizli'nin ileri gelenlerinin Mutasarrıf Faik Beyin başkanlığında 12 Temmuz 1919'da toplanarak "Denizli Heyet-i Milliyesi" ni kurmaları ile Heyet-i Milliye'nin oluşturulacak altı şube ile faaliyet göstermesi kararı da alınmıştır.

Heyet-i Milliye başkanlık dairesi merkezi yönetimi sağlarken şubeler, gönüllü toplama, silahlandırma, besleme, cepheye gönderme, asayiş sağlama, sağlık hizmetleri ve istihbarat işlerini yürütmekle görevlendirilmiştir²⁰. "Sağlık şubesi" Altıncı Şube olup toplanacak gönüllülerin sağlıklarıyla ilgilenmesi ve Denizli'de kurulması düşünülen hastane-nin geliştirilmesi görevi verilmiştir. Bu şubenin başkanlığına nöbetle çalışmak üzere tabip Mazhar (Germen) ve tabip Kazım Ali (Samanlı) beyler getirilmiştir²¹. Altıncı Şubenin bir müdür ve iki aza ile bir katipten oluşması da alınan kararlardandır²².

Denizli Heyet-i Milliyesi tarafından başlangıçta "Denizli ve Çine'de sağlık işlerini yürütmek üzere iki adet hastanenin açılması" düşünülmüştür²³. Cepheye gönderilecek

¹² Mustafa Albayrak, *Milli Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri (17 Mart 1919 - 2 Ağustos 1920)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1998, s.96.

¹³ Akın, *Milli Mücadelede...*, s.34.

¹⁴ M.Şefik, *İstiklal Harbinde 57.Tümen ve Aydın Milli Cidali*, 105 Sayılı Askeri Mecmua'nın Tarih Kısmı, 1 Haziran 1937, Yıl:11, Sayı:46, Cilt II, İstanbul 1937, s.176.

¹⁵ Albayrak, *Milli Mücadele Dönemi'nde...*, s.103.

¹⁶ Yunan kuvvetleri ile çarpışmaların yoğun olduğu günlerde Refet Bey (Bele) İstanbul'a gitmiş ve isteği üzerine İstanbul'dan Nazilli'ye Kızılay'a ait bir seyyar hastane gönderilmesi sağlanmıştır. Dr.Lütfi Beyin (Kırdar) baştabipliğini yaptığı çok faydası görülen bu hastane Nazilli'nin işgal altına düşmesiyle Isparta'ya nakledilmiştir. Köstüklü, *Milli Mücadelede Denizli...*, s.149.

¹⁷ M.Şefik, *İstiklal Harbinde 57.Tümen...*,s.176-177.

¹⁸ Toker, *Kuvayı Milliye*, s.46, Tütenk, *Milli Mücadelede Denizli*, s.17.

¹⁹ Toker, *Kuvayı Milliye*, s.46, Şükrü Tekin Kaptan, *Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler*, Denizli 2004, s.200.

²⁰ Ercüment Kuran, "Milli Mücadele'de Aydın ve Nazilli Cephesi", Merkez Efendi Sempozyumu, 27-29 Haziran 1988, Türk Ocağı Denizli Şubesi yayını No:1, Manisa, s.183, İlhan Tekeli - Selim İlkin, *Ege'deki Sivil Direniş'ten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, TTK Yayını, Ankara 1989, s.163-164.

²¹ Tekeli - İlkin, *Ege'deki Sivil Direniş'ten*, s.164 ve 166-167, Toker, *Kuvayı Milliye...*, s.54.

²² Tütenk, *Milli Mücadelede Denizli*, s.25, Toker, a.g.e., s.54, Mustafa Albayrak, *Milli Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri*, s.99.

²³ Albayrak, a.g.e., s.7.

²⁴ Albayrak, a.g.e., s.100.

olan gönüllülerin sağlık kontrolleri ve bekletilecekleri yerleri düzenleyecek olan, bir anlamda "Sağlık Kontrol Şubesi" de denilebilecek şubenin Denizli'de bir hastane açması öngörülmüş ise de, daha sonra iki hastane açıldığı görülmektedir²⁴. Sağlık işlerine verilen önem sonucunda Heyet-i Milliye'nin öncülüğü ve yardımlarıyla şehirde bulunan birkaç büyük bina hastane haline getirilmiştir²⁵.

DENİZLİ MENZİL HASTANESİ

Denizli'nin Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve gelişme dönemlerinde Kütahya Sancağına, 1883'de Aydın Vilayetine bağlı Denizli Sancağı olmuştur. 1910'da bağımsız mutasarrıflık olan şehirde sağlık hizmetlerinin işleyişi ile ilgili bilgi bulunamamaktadır. Bunda Denizli'nin sağlık işlerinin idari açıdan Aydın ve İzmir'e bağlı yürütülmüş olması rol oynamış olmalıdır. Denizli'de menzil hastanesine kadar bir sağlık kuruluşunun bulunup bulunmadığı konusunda bilgi bulunmamaktadır²⁶.

1914 yılı Temmuzunda Denizli sancağı merkez ve köylerinde görülen kolera salgını döneminde de Denizli'de bir sağlık kuruluşunun bulunmadığı, ancak Denizli Belediyesi'nde Hasan Bey adında bir doktorun hizmet verdiği, kolera salgını döneminde Dr.Kostaki Efendi'nin de destek verdiği bilinmektedir. Kolera salgınıyla mücadele için İzmir Sağlık Müdürü Şükrü Bey ve İzmir'den Dr. Tefik Rüştü Bey Denizli'ye gelerek salgının önlenmesi için yardımda bulundukları bilinmektedir²⁷.

Denizli'de bir hastane yapılması için ilk adım Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi, Denizli Belediye Reisi Hacı Tefik ve Nakip Beyler ile bir kısım arkadaşlarının bir araya gelerek bir heyet oluşturmaları olmuştur. Hastane yapımı için kurban derisi toplanması kararı alınmış ve 30 altın liralık hastane yapımı için para toplanması sağlanmış²⁸.

İzmirlioğulları ile Kunduracı Şakir ailelerine ait Saraylar Tepesi denilen yerde bulunan arsanın istimlak yoluyla²⁹ satın alınması ile 1913'te önemli bir adım atılmıştır. Hastanenin inşaatına ise Denizli Mutasarrıfı İsmail Fevzi Paşa tarafından sağlanan 800

²⁵ M.Şefik, *İstiklal Harbinde 57.Tümen...*, s.177, Ali Sankoyuncu, *Milli Mücadele'de Din Adamları I*, s.99.

²⁶ Tarhan Toker, *Denizli Sağlık Tarihi, Sağlık Hizmetleri, Sağlık Kurum ve Kuruluşları*, Denizli Devlet Hastanesi Yardım Derneği yayını:1, Yenigün Ofset matbaacılık, Denizli 1986, s.31.

²⁷ Toker, *Denizli Sağlık Tarihi...*, s.32.

²⁸ Ahmet Akşit, *Denizli Memleket Hastanesi*, Yeni Basımevi, Denizli 1944, s.8.

²⁹ Akşit, a.g.e., s.8.

³⁰ Akşit, *Denizli Memleket Hastanesi*, s.11, Mustafa Karatepe ve Ali İhsan Bozkurt, hastane inşaatına başlanma tarihi olarak 1916 yılını vermektedir. Bkz. Mustafa Karatepe ve Ali İhsan Bozkurt, "*Denizli Devlet Hastanesi Tarihçesi*", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*", Bildiriler 1, Pamukkale Üniversitesi, 6-8 Eylül 2006, Denizli 2007, s.389. Toker, İzmirlioğulları ve Kunduracı Haşiller'in sahip oldukları bağ ve bahçeleri itiraz etmeksizin derneğe çok düşük bedellerle sattıkları bilgisini vermektedir. Toker, *Denizli Sağlık Tarihi...*, s.33.

³¹ Denizli'de Özel İdare 1914'de kurulmuştur. Toker, *Denizli Sağlık Tarihi...*, s.33.

³² Akşit, *Denizli Memleket Hastanesi*, s.11.

³³ Akşit, bu dönemde kalem reisi Bedri Beyinde önemli yardımları olduğunu belirtmiştir. Akşit, *Denizli Memleket Hastanesi*, s.11, Coşkun Önen, "*Bir Zamanlar Denizli Memleket Hastanesi*", *Geçmişten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, Sayı:6, (Nisan Mayıs Haziran) 2005, s.12-13. Denizli'de bir hastane yapılması için ön ayak olanlar arasında Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi, Denizli Belediye Reisi Hacı Tefik Bey, Daimi Encümen Azası Nakip Ziya beyin içerisinde bulunduğu hastane yapmak üzere bir heyet oluşturulmuştur. 1913 yılı kurban derilerini toplatılarak satışından elde edilen 30 altın lira ile hastane arsası satın alınmıştır.

Denizli Özel İdaresi'nden 1919'a kadar sağlanan tahsisatlar yanında, Kaşıkçı Mustafa, Tataroğlu Mustafa, Cillov oğlu Ali, Hacı Mehmet, Hacı Molla, Mehmet Hamamcıoğlu, Bayraktaroğlu Ali gibi gönüllü olarak maddi katkı yapan hayırseverler yanında, Belediye Komiseri Göbekçi Mustafa, Kalem Reisi Bedri Bey, Özel İdare memuru Avni (Ertan), Vilayet Daimi Encümen Azası Nakip Ziya ile kardeşi Şirvanlızade Gıyasi (Şarman) beylerin ve daha birçok kişinin çeşitli teşvik ve destekleri görülmüştür. Hastane inşaatın yapımında ise Ali Kömürcüoğlu, Ahmet Öksüzöğlu, Rifat Usta gibi birçok kişi çalışarak katkı yapmışlardır. Mustafa Karatepe ve Ali İhsan Bozkurt hastane inşaatında mahkumların da çalıştırıldığı bilgisini vermiştir. Karatepe-Bozkurt, *Denizli Devlet Hastanesi...*, s.389.

³⁴ Toker, *Denizli Sağlık Tarihi...*, s.33, Tahir Kodal, *Atatürk Döneminde Denizli* (1923-1938), Denizli Ticaret Odası Kültür Yayınları No:4, Ankara 2007, s.165.

³⁵ Yanlışlıkla Mazhar Müfit yazılmıştır.

lira tahsisat ile 1914'te başlanmıştır³⁰. İzmir Özel İdaresi'nden hastane inşaatı için bu yardım alınmıştır³¹. İsmail Feyzi Paşa döneminde inşaatı başlayan hastanenin dış cephe duvarları bir metreye kadar inşa edilerek yükselmiştir. İsmail Fevzi Paşa'nın 1914'de Denizli Mutasarrıflığı görevinden ayrılması ile mutasarrıf olarak yerine gelen Tefvik Bey'de inşaatın devamına katkıda bulunmuştur³². Denizli'de halkın ve yöneticilerin sahip çıkması ile iki katlı inşa edilmiş olan hastane 1916'da "Menzil Hastanesi" adı ile kısmen hizmet vermeye başlamıştır. Bu hastanenin ilk başhekimisi Giritli Kerim Bey olmuştur³⁴. Belediye ve Özel İdare bütçelerinden ayrılan ödenekler ile yardımseverlerin bağışlarıyla hastanenin eksiklikleri giderilmeye çalışılmıştır. Bu sırada Denizli'de Mazhar Germen³⁵ Bey, Belediye doktoru Haydar Bey, askeri tabiplikten emekli Binbaşı Mustafa Kerim ve Hükümet Doktoru Kazım Bey (Samanlızade) bulunmaktadır³⁶.

Hastanenin 1919 yılına kadar yardım ve destekler ile devam eden yapımında önemli bir yol alınarak eksiklikler giderildikten sonra, hastane tam anlamıyla 23 Eylül 1919'da hizmet vermeye başlamıştır. Mazhar Germen 800 kuruş maaşla hastanenin ilk tabibi, 600 kuruş maaşla Ali Kahyaoğlu Nuri Bey idare memuru, 500 kuruş maaşla Hasan Efendi ilk eczacı olarak tayin edilmişlerdir. Yılın sonuna doğru faaliyete geçen hastaneye 2 hasta yatmış, biri iyileşerek taburcu olmuş bir hasta hastanede hayatını kaybetmiştir. Bunun dışında da günlük muayenelere devam edilmiştir. Eczacı Hasan Efendi'nin Demirci Mehmet Efe'nin kızanları tarafından öldürülmesi üzerine, onun yerine bu göreve 1920'de Eczacı Kadri (Erbaş) Bey 500 kuruş maaşla atanmıştır. Tabip Mazhar Germen'in 1920'de açılacak TBMM'ne Aydın'dan milletvekili seçilerek hastanede görevinden ayrılmasıyla yerine, bir süre Hükümet tabibi Kazım Bey (Samanlızade), ardından Belediye tabibi Haydar Bey getirilmiştir. Sırasıyla başhekimlik yapan bu doktorların ardından 12 Ağustos 1920'de tabib binbaşılıktan emekli Mustafa Kerimi Bey 800 kuruş maaşla başhekim olarak tayin edilmiştir³⁷. Hastanenin ihtiyacı olan ecza dolapları, karyola ve malzeme noksanları 1920'de karşılanabilmiştir. Bu yılda hastaneye 6 hasta girmiş, 5 hasta şifa bulmuş, bir hasta da hayatını kaybetmiştir. Normal muayenelerde devam etmiştir³⁸.

1921'de hastane aynı kadrosuyla 259 yatan hastayı tedaviye çalışmış, bunlardan 187 si iyileşerek taburca olurken 33 hasta hayatını kaybetmiş 39 hasta 1922 yılına devrolunmuştur. Yine muayenelerde bu süreçte kesintisiz olarak devam etmiştir³⁹. Menzil hastanesinin 1921'de Göbekçi Mustafa ve Kömürcü Ali usta tarafından geriz ve

³⁰ Toker, *Denizli Sağlık Tarihi*..., s.33.

³¹ Akşit, *Denizli Memleket Hastahanesi*, s.18, Önen, *Bir Zamanlar Denizli*..., s.12-13, Toker, Eczacı Hasan Bey'in yerine Kadir Özbaş Bey'in getirildiğini belirtmiştir. Toker, *Denizli Sağlık Tarihi*..., s.33.

³² Akşit, *Denizli Memleket Hastahanesi*, s.11 ve 19.

³³ Akşit, a.g.e., s.19.

³⁴ Akşit, a.g.e., s.11.

³⁵ Akşit, a.g.e., s.19.

³⁶ Akşit, a.g.e., s.19.

³⁷ Kodal, *Atatürk Döneminde Denizli*..., s.166.

³⁸ Toker, *Kuvayı Milliye*..., s.90.

³⁹ Lütfü Müftüler, *Milli Mücadele (Aydın Cephesinin Kurucusu) Denizli Heyet-i Milliyesi*, Denizli 1947, s.10. Lütfü Müftüler'de tatil zamanı olduğu için 2-3 ay kadar eczacı olarak hizmet etmiştir. Ayrıca, Eczacı Hacı Bey, Demirci vakasında öldürülmüştür.

⁴⁰ Karatepe-Bozkurt, *Denizli Devlet Hastanesi*, s.389.

⁴¹ Köstüklü, *Milli Mücadelede Denizli*..., s.148-149.

⁴² Müftüler, *Milli Mücadele*..., s.10.

⁴³ Toker, *Kuvayı Milliye*..., s.62. Kaptan, *Kurtuluş Savaşı'nda*, s.200.

⁴⁴ Turan Akkoyun, *İstiklal Savaşı'nda Aydın Kuva-yı Milliyesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof.Dr. Tuncer Baykara, İzmir 1988, s.96.

⁴⁵ Esin Dayı, *Nazilli Kongreleri (1919)*, Atatürk Üniversitesi Yayını, No: 866, Erzurum 1998, s.104.

⁴⁶ Yücel Özkaya, *Milli Mücadele'de Ege Çevresi*, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara 1994, s.92. Arif Oruç'un Tasvir-i Efkar'da yayınlanan 9 Kanun-u evvel 335 (9 Aralık 1919) tarihli yazısı,

⁴⁷ Esin Dayı, *Nazilli Kongreleri*, s.79.

⁴⁸ Tutenk, *Milli Mücadelede*..., 65, Toker, *Kuvayı Milliye*..., s.83'te" belgenin tarihini 26 Ağustos gününü vermektedir.

⁴⁹ Toker, *Kuvayı Milliye*..., 84.

lağım tertibatı yapılmış ve 1200 metre kuzeyinde bulunan dere mevkiine kadar bu tertibat uzatılmıştır⁴⁰. Bu inşa çabasına Hüseyin Avni Erten ve çalıştırılan gayri Müslimlerinde hizmetleri olmuştur⁴¹.

1922'de hastane idare memuru Nuri Bey'in askeri hastane inzibat zabıtlığına geçmesiyle, yerine vekalet göreviyle Sami Bey getirilmiştir. Kerimi Bey'in maaşı 1000 kuruşa, eczacı Kadri Bey'in maaşı 600 kuruşa çıkarılmıştır. Bu yıl içerisinde ayakta muayene dışında hastaneye 692 hasta gelmiş 589 hasta iyileşerek taburcu edilmiş, 76 hasta hayatını kaybetmiş ve 27 hasta diğer yıla devrolunmuştur⁴².

Bu hastaneye özellikle cepheden gelen yararlılar kabul edilerek tedavileri yapılmaya çalışılmıştır. Hastane bu faaliyet döneminde modern bir hastane görünümünden uzak bir durumdadır. Hastanenin dönemine göre modern bir hastane haline getirilmesi ancak Atatürk döneminde mümkün olabilmiştir⁴³.

DİĞER SAĞLIK KURULUŞLARI VE DURUMLARI

Denizli'de Menzil (Memleket) hastanesi dışında, Kuva-yı Milliye için iki eski binada daha sağlık hizmetleri verilmeye çalışılmıştır⁴⁴. Denizli'de kız enstitüsünün bulunduğu yerdeki eski bir binada faaliyet gösteren "Milli Hastane" merkez olmak üzere, Çaybaşı'nda ipek böcekçiliği binasında faaliyet gösteren diğer bir hastane bulunmaktadır. Tabip Mazhar Bey ile Eczacı Hacı Bey adıyla tanınan kişiler Milli Hastane'de hizmet vermişlerdir⁴⁵. 23 Eylül 1919'da eski Millet Hastanesi Gureba Hastanesi adı altında hizmet vermeye başlamıştır⁴⁶. Yevmiye defterinden anlaşıldığına göre 11 Ağustos 1919'da Milli Hastanede 14 Kuva-yı Milliye efradı görev yapmıştır. Bu dönemde Milli Hastane'nin yanı sıra Denizli'de bazı ufak tefek sağlık kuruluşlarının da bulunduğu bilinmektedir⁴⁷.

Ayrıca bu dönemde Denizli'ye Kızılay tarafından bir heyet gönderilmiştir. Tabip Kemal Şakir'de Kızılay heyetinde bulunmuş⁴⁸ ve Tabip Kazım Beyin (Samanlızade) yönetiminde 23 Ağustos 1919'da açılan Hilal-i Ahmer (Kızılay) Hastanesi'de hizmet vermeye başlamıştır⁴⁹.

Heyet-i Milliyelerin ve Heyet-i Merkeziye'nin toplamış olduğu paralar, sadece Kuva-yı Milliye'nin beslenmesi ve giydirilmesi için kullanılmıyor, "hastane" giderleri de bu toplanan paralardan karşılanıyordu⁵⁰.

Nazilli'de 6 Ekim 1919'da toplanan kongresinde⁵¹ öneminden dolayı "sağlık" konusuna da özel bir yer vermiştir. Kongrede alınan önemli kararlardan biri, Denizli ve Muğla şubelerinde sosyal ve milli dayanışmayı sağlayacak Maliye, İrşadiye, İstihbariye, Gönüllü ve Silah Toplama, fedakarlara, muhacirlere yardım için Muavenet-i Nakliyat, Mübayaat ve Sıhhiye Dairelerinin kurulması olmuştur.

Arif Oruç'un Tasvir-i Efkâr'da yayınlanan 9 Aralık 1919 tarihli yazısında o günlerdeki Denizli'nin sağlık durumu ile ilgili olarak verdiği bilgiler şu şekildedir;

"Denizli'nin ahval-i sıhhiyesine intikal etmekten hicap ediyorum. Güya frengilileri tedavi için bir dispanser açılmış, gittim. Kuru birkaç oda da, kirli bir masa göze çarpıyor. Gelenler ayak üstünde tedavi ediliyorlarmış. Bu ne demek, ya ağır hasta olurlarsa? Tahsisatı var mı, yok mu sormaya utandım doğrusu. Bir sene olana kadar hükümet doktoru olmayan şehirden, teşkilat-ı sıhhiye namına faaliyet beklemek çölde yağmur duasına çıkmaktan farklı olmasa gerek. Birkaç gün evvel küçük bir bina isticar edilmiş ve ancak şehre on yataklı bir hastane teşkili düşünülebilmiş. Cephe yaralıları ta Dinar tarafına sevk ediyor. Bu fedakar insanları olsun düşünmek günah-ı kebirden değildir herhalde! Yine Mutasarrıf Tevfik Bey'in eser-i himmeti yüz yataklık bir hastane çatılmış. İnşaat bitmiş. Bu muazzam binanın çerçeveleri takıldığı halde camları unutulmuş.

Mebusluktan ziyade, şu mühmel binaya on beş cam tedarik etmek daha şerefli bir şey olurdu. Bari birkaç kahramanın kan sızan yarası sarılabilirdi. Onlar kimin ve ne için alışıyor. Biz ne yapıyoruz? O kahramanlar nasırlı ellerini, kanlı göğüslerine bastırarak yüzümüze haykırsalar, ne cevap verilebilir?"⁵².

Denizli'de Menzil Hastanesi ve yine Denizli cephesinde tabip Kazım Bey'in idaresinde Milli Hilal-i Ahmer/Kızılay hastanesi bu çalışmanın diğeri örnekleridir. Kurulan bu sağık teşkilatı düzenli ordu kuruluncaya kadar bir senelik süre zarfında cephenin ve cephe gerisinin sağık işlerini yürütmüş, Aydın cephesinde bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkmasına da engel olmuřtur⁵³.

Ahmet Hulusi Efendi, Demirci Mehmet Efe'nin Kuva-yı Milliye döneminde doktorlarla ilgili zaman zaman şikayetlerinde, doktorların namuslu kimseler olduğunu belirterek onları olabilecek olumsuzluklara karşı korumuştur. Bu konuda iki telgraf dönemi anlamamız için fikir verebilir.

"-Denizli Heyet-i Milliyesine

Köşk

Cepheye gönderilecek efradın bir kısmı doktorlara rüşvet vererek tebdili hava alıyormuş. Rüşvet babı kapandı, haber alırsam hepsini idam ederim, böylece malumunuz olsun.

25 Ağustos 335.

Mintika komutanı Mehmet Efe"⁵⁴

"Aydın ve Havalisi Bölge Komutanı
Demirci Mehmet Efe'ye,

Cepheye gönderilen eratı muayene eden bura doktorları rüşvete tenezzül etmeyecek namuslu kimseler olduğundan, bu husustaki işittiklerinizin düzeltilmesini ve size bu şekilde yanlış haberde bulunanların cezalandırılmasını rica ederim oğlum. 5 Eylül 1919.

Müftü Ahmet Hulusi"⁵⁵

SONUÇ

Kuvayı Milliye döneminde Aydın ve Denizli merkez ve çevresinde sağık kurumlarının ve faaliyetlerinin geliştirilmesi için özel bir çaba sarf edildiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde verilmeye çalışılan sağık hizmetlerinde mekan, ilaç ve araç gereç sıkıntısının en önemli sorunlar olduğu anlaşılmaktadır. Muvazzaf ve ihtiyat tabipleri ile Kızılay adına hizmet veren tabipler üzerlerine aldıkları görevleri yerine getirmeye çalışmışlardır.

Bu hastanelerde 1919-1920 yıllarında yaralıların ve hastaların tedavileri yapıldığı gibi, salgın hastalıklar ile mücadele görevi de dönemin şartları içerisinde yerine getirilmeye çalışılmıştır.